

A cseh nemzeti ideológia
 eszméiről
 T. G. Masaryk gondolatvilága

"Kelet-európeerekké kell válnunk, hogy európeerek, s egyszer majd talán emberek lehessünk."

/Bojtár Endre/

Ha felelősséggel végiggondoljuk a kelet-európai népek közeledésének lehetőségeit és feltételeit, akkor egyik feladatként kínálkozik a szomszédos nemzetek kulturális és világnézeti tradícióinak megismerése és megismertetése. Hiány mutatkozik e területen is, pedig sokoldalú tényanyag nélkül a "mindent átfogó" elgondolások könnyen illannak el a koncepciók meg-megújuló inflációjában.

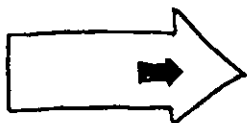
A cseh nemzeti ideológia, mint viszonylag egységes gondolatrendszer, igazából T. G. Masaryk filozófiájában és történelemszemléletében nyilatkozik meg. Masaryk gondolatvilága a 19. századi, több szálon futó cseh polgári gondolkodásnak századfordulós meghatározottságu szintézise, s ezt egészíti ki az önálló cseh nemzetállam megteremtésének új és európai horizontu ideológiája. Masaryknak a cseh nemzeti életben betöltött kimagasló szerepe és magyarországi ismeretlensége egyaránt jogosulttá teszi az áttekintést, amely a történelmi események és a filozófus-elnök írásainak tükrében megkísérli értelmezni az ugynevezett "masaryk-jelenséget".

AZ ELŐZMÉNYEK VÁZLATA

A teljesebb megértés érdekében meg kell említeni a 19. századi cseh történelem néhány mozzanatát, hiszen Masaryk gondolatvilága szoros összefüggésben van a cseh nemzeti újjászületés klasszikusainak eszméivel.

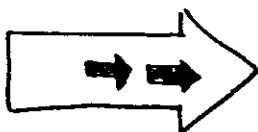
1848-ban a cseh liberális polgárság a föderatív állam-má alakítandó Monarchia fenntartása mellett állt ki. A Habsburg birodalom nagy és egységes piaca kedvezett a viszonylag fejlett cseh területek polgárságának, védelmet nyújtott a német és az orosz terjeszkedés szemben. Csehország egész történelmére jellemző a Német Birodalom és a német etnikum expanziójával szembeni ellenállás, amely a felvilágosodástól kezdődően polgári tartalommal, a nemzeti lét féltésével telítődött. A szembenállás a Monarchián belül eltérő tartalommal jelentkezett, hiszen a csehek különbséget tettek az ausztriai és a németországi németység között. Így történhetett meg 1848-ban, hogy a cseh képviselők nem jelentek meg a frankfurti parlamentben. Palacký híres elutasító levelének lényege a következő: a cseh területek nem válhatnak Németország részévé, mivel a csehek nem németek. Visszautasította Ausztriának a német demokraták által javasolt felosztását is, mert a kis köztársaságok a pánszláv orosz birodalom zsákmányává válhattak volna. Palacký Ausztria hívének vallotta magát: "Valóban, ha Ausztria már régtől nem volna, Európa, sőt a humanitás érdekében arra kellene törekednünk, hogy megszülessék."

A "csehek Széchenyije" azonban nem a régi Ausztria, hanem a népek egyenlőségén alapuló föderatív állam hive volt. Az ausztrósláv koncepció 1848-49-ben megvalósíthatatlan maradt, mivel a megoldást a Habsburgok bevonásával kereste, akik a forradalmas idők elmúltával a cseh követeléseket nem vették komolyan.

Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés után elemi erővel tört ki a cseh nemzeti ellenállás. Még Palacký is Oroszország felé orientálódott: "Az a nap, amikor a dualizmust proklamálták, szükségszerűen a pánszlávizmus születésnapja is, mégpedig a legkedvezőtlenebb formában." - írta.

Az 1863-1879 közötti idő a cseh passzív ellenállás korszaka. A szembenállás heveességét nem enyhítette az 1867. decemberi alkotmány sem, amely polgári jogokat és a tartománygyűlésnek szélesebb jogkört biztosított. 1863-ban a cseh képviselők deklarációban indokolták passzivitásukat, - céljuk a Monarchia trialista átalakítása. Követelésük 1870-71-ben majdnem valósággá vált, mivel Ferenc József két leiratban is ígéretet tett arra, hogy cseh királlyá koronáztatja magát. Ez azonban csehországi német és magyar nyomásra meghiúsult, és a cseh politika újra visszatért a korábbi passzivitáshoz. A hetvenes években lassanként az ifju-cseh párt úgynevezett aktivista politikája vált hangadóvá, s így 1878-80 között megszülethetett a kompromisszum. Az államjogi kérdés tisztázatlan-

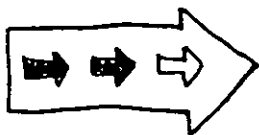

sága ellenére a csehek jelentős engedményeket kaptak, viszont a Monarchia trialista átalakítása változatlanul a birodalom kényes kérdése maradt.

MASARYK VILÁGNÉZETE A SZÁZADFORDULÓN

Masaryk Bécsben tanult, majd a 80-as évek elején egyetemi állást vállalt Prágában. Tudományos tevékenysége közben fokozatosan kapcsolódott be a közéletbe. Politikai szereplése egy történelmi hamisítás, majd egy antiszemita per botrány-sorozata idején kezdődött. Állásfoglalásaiból egész világképe és tudományos gondolkodása kirajzolódik. Az első vita huszita korinak álcázott, de valójában 1817-ből származó kéziratok valóságára körül robbant ki. A kéziratok nemzeti szentséggé váltak, mivel az epikai költemények a csehek győzelmét énekelték, s német-gyűlöletet szítottak. A kéziratok hitelességének bármiféle megkérdőjelezését nemzeti árulásnak bélyegezték, ám Masaryk a kritikai vizsgálatot elvégző tudós mellé állt, mondván: "...az igazság kiderítése nem árthat sem bent hazánkban, sem külföldön."

Masarykot erre a fellépésre a szigorúan tudományos gondolkodás igénye vezette. A felületesség elleni kritikára törekedett és kérlelhetetlen elemzést sürgetett mind a történelmi, mind a jelenkori szociális kérdésekben. Memoárjában az ügyről így ír: "...sokáig nemzeti és becsületbeli kötelességnek tartották a köniçinhofi és grünbergi kézirat romantikus

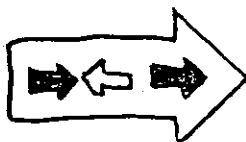

hamisítványainak valódivá nyilvánítását."

Amikor Masaryk megírta cikkét a Čas című lapba /1886/, a közvélemény hisztérikusan reagált. Az ifju-cseh radikálisok lapja, a Národní Listy ellentámadása jellemző példája a korabeli közhangulatnak: "Te gyalázatos áruló, vigyen el téged az ördög, és csatlakozz kétes szellemi képességeddel és erkölcsi nyomorusággoddal, akihez akarsz. Csak ne merészed a mi szent nyelvünket használni, s azt alávaló szellemeddel, mérgező lehelleteddel bepisztakítani! Menj, csatlakozz az ellenséghez, akit szolgálsz, felejtse el, hogy cseh anya szült téged, hogy cseh földet tapostál, kirekesztünk nemzeti testünkből, mint a piszkos gennyet. Menj, menekülj ebből a szent országból, még mielőtt megnyílna a föld, hogy elnyeljen téged!"

A másik ügyben, a Hilsner-pörben, Masaryk a képtelen vérváddal szemben védett meg egy zsidó csavargót. A cseh tiszteszlári per az egész közvéleményt felkavarta, és erős anti-szemita hullámot eredményezett. Az izgalmakat a cseh nacionalizmus szélsőséges irányzata okozta, amely a zsidókban az udvar és a német etnikum szövetségesét látta. Masarykot sikeres fellépése rendkívül népszerűtlenné tette, az egyetemen diákzavargások célpontjává vált, s végül katedráját is feladni kényyszerült.

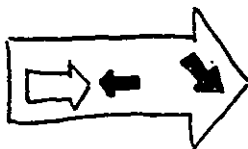
Masaryk emberi és politikai világnézetét a következő kifejezésekkel szokták jellemezni: racionalista, realista, humanista, erkölcsi szemléletű, konkretista, szocialista, szabad-

gondolkodó.

Valóban, politikai realizmusa mögött meghatározható világnézeti mag rejtőzött. Humanizmusa és racionalizmusa a felvilágosodás gondolatvilágából eredt, amelynek humánum-eszményével a legjelentősebb cseh gondolkodók, Kollár, Šafarik, Palacký, Havliček, Smetana a kulturfelvilágosodás vonulatát képviselték. /Ez természetes, hiszen a nemzeti ujjászületés kezdetben kizárólag kulturális keretek között folyt./ Masaryk a Herderért lelkesedő nemzedék mellett távolabbi ősökre is hivatkozik, amikor azt írja: "Általában a mi humanizmusunk a cseh testvérek gondolatvilágának modern utóda." Ugyanakkor Masaryk egyetemes európai elme. Realizmusának kialakulására a legnagyobb hatást a pozitívizmus gyakorolta, Comte tudományvallása, az angol empirizmus képviselője, John Stuart Mill, és Spencer, mint az evolúció filozófusa és mint szociológus. A francia pozitívizmusról olvashatjuk memoárjában: "Gyakran mondják, hogy Comte volt rám legerősebb hatással; társadalomtudományi tanulmányaimra talán találó is ez, de Comte pozitívizmusát ismeretelméletileg túl naivnak találtam ... A világosság és a pontosság utáni pozitívista vágy könnyen esik egyoldalú intellektualizmusba." Masaryk nem abszolutizálta a racionalizmust. A pozitívizmust korrigálva visszaállította a lélektani tényezők önálló szerepét a filozófiában.

Marx különösen gazdaságtanával hatott rá, de az ebből levont politikai következtetéseket egyoldalunak és tévesnek

ítélte. Masaryk fabiánus szocialistaként a szocializmushoz, mint létformához közeledett. Ugy gondolta, hogy a szocialista mozgalom, végcéljait tekintve, a humanitás mozgalmainak egyik különleges iránya. A szocializmus az emberek testvéri egyesítése. Hangsúlyozta, hogy szocializmusa nem marxista szocializmus. A marxizmusnak, mint kollektív gazdaságelméletnek szociológiai és filozófiai bírálatát 1898-ban megjelent "Otzaka sociálni" /Szociális kérdés/ című könyvében fejtette ki, amely a szociáldemokrata párt alapvetése is lett. A korszak köztudatára jellemző módon a marxizmus egyedüli valóságának a termelést és a gazdasági életet tartotta, s éppen ezért az egyoldalúság miatt kárhoztatta. Ugy vélte, hogy Marx és Engels világszemléletében "... az egyén a tömeggel szemben elveszti jelentőségét." Masaryk szocializmusa demokratikus és humanista eszmékkel körvonalazott európai hagyományu magatartás, melynek megfelelően egyén és társadalom ellentmondását egy mérsékelt és kritikus individualizmus formájában oldotta meg.

Az 1920-as években, már mint köztársasági elnök, bizalmas beszélgetéseket folytatott R. Čapek íróval, aki ezek anyagából interjú-köteteket publikált. A beszélgetés elején Masaryk kijelenti, hogy soha nem adta ki magát filozófusnak, annak ellenére, hogy filozófiatörténetet, logikát és szociológiát tanított. Előadásaiiba természetesen belefoglalta a maga filozófiáját, de összefüggő rendszert nem dolgozott ki. Következzék

egy részlet a beszélgetésből.

Č: Elnök ur, Ön talál kissé pragmatista.

M: Pragmatista - az nem vagyok. De pragmatizmus is többféle van, ami Pierce-t és William Jamest illeti, ezek mindketten Kantból indulnak ki, s tőlem már ezért is messze esnek. Én soha nem hangsúlyoztam olyan erősen az utilitarizmust, és végül vallási tekintetben más az álláspontom.

Č: Természetesen igaz, hogy van többféle pragmatizmus, de azt mondanám, létezik cseh pragmatizmus is. Itt vannak például a tipikus cseh gondolkodók: Komenský, Palacký, Havlíček. Tudom, hogy nem lehet őket egy kalap alá venni, de szembeötlő a rokonságuk, amikor az élet gyakorlati dolgaihoz és a nemzeti lét eleve tényeihez viszonyulnak. A tipikus cseh filozófia tulajdonképpen a politika - talán azért, mert egy kis nemzet az eszmélkedés kedvéért történő eszmélkedés fényűzését nem engedheti meg magának. Tehát ezt nevezném pragmatizmusnak, vagy a cseh filozófia praktikus tradíciójának; s az én szememben Ön is ennek a tradíciónak a keretében tartozik.

M: A munka és a haszon nem teszik az élet értelmét... Nem pragmatizmus, hanem konkrétizmus lenne az én jelszavam... Azt gondolom, hogy az én konkrétizmusom eléggé racionális, de a szellemi életnek és törekvéseknek teljességét nem csupán az észben, hanem az érzésben és az akaratban is látom... A konkrétizmus fő szabálya a tudományos vizsgálódás

számára a következő: meg kell ragadni a dolgokat és nem a mitoszoknak analógiás módszerével, hanem önmagukból kell megmagyarázni őket.

POLITIKAI TEVÉKENYSÉGE 1914-IG

A múlt század utolsó évében Masaryk hiveiből megalakult a csekély befolyású Radikális Párt, amelyet realistának és szabadgondolkodó nemzeti pártnak is neveztek. A pártprogramban olvashatjuk: "A nemzetiséget nem szűk értelemben vett nemzeti momentumnak tekintjük; ezért gazdasági, szociális, nyelvi, nemzeti és általában vett kulturális autonómiát akarunk... Feladatunkat politikai kismunkával lehet elérni, nem frázisokkal..."

Masaryk történelmi tanulmányai során, és képviselői tevékenységének második időszakában /1907-től/ nagy gonddal foglalkozott Ausztria egész szerkezetével. Háború előtti gondolatait emlékirataiban összefoglalja: "Palacký és Havliček eszméiből indultam ki; én is, mint a többi politikusunk, érveket kerestem ausztriai orientációkhoz. Akárcsak ujjászületésünk nagy vezéreit, engem is a kis nemzetek problémája gyötört... Én, mint oly sokan, a buzgó lojalitás, és az Ausztria elleni küzdelem között ingadoztam. Palacký cseh nemzeti eszméjéről írt tanulmányomban konstatáltam a cseh és a Habsburg-osztrák eszme közötti elvi különbséget. 1907-től kezdve, amikor egyre jobban megismertem Ausztriát és a dinaszticiát, egyre inkább ellenzékbe

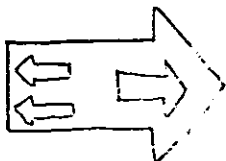
sodródtam... A dinasztia erkölcsileg és fizikailag degenerált volt. Az ifju csehek pártjától, s később a radikális párttól abban különböztem, hogy én Ausztriát és a császári családot nem csak politikai, hanem erkölcsi szempontból ítélt meg;... az ausztriai kérdés erkölcsi kérdés volt a szememben. Híve voltam a kormányba lépésnek, de pozíciómat nemcsak az írott alkotmány, hanem az egész közigazgatási gyakorlat cseh szellemben való megreformálására használtam volna fel. A kulturpolitika híve voltam, mindig az igazi demokráciáért harcoltam."

Masaryk saját kulturpolitikáját megnevezve általában a "politikátlan politika" kifejezést használja. Mindezen olyan parlamenten és közéleten kívüli politikát, kulturmissziót ért, amely felvilágosító, népművelő, antiklerikális program alapján nagyon határozott reformokkal kívánja a tömegek kulturális arculatát átalakítani.

Masaryk a cseh kérdésben kezdettől fogva világháborút látott. Gondolkodói hivatásának tekintette, hogy a cseh nemzetet beillesse a politika és a világtörténet egységébe. Ugyanakkor a Monarchia viszonyai között arra törekedett, hogy népét Ausztria kebelében tegye Ausztria-ellenessé.

A HÁBORU ÉS A CSEH POLGÁRSÁG

A világháború kitörésekor a cseh burzsoázia lojális maradt a Monarchiához. Igaz, ez a magatartás nem volt feltétlen és nem volt őszinte. A lojalitás oka a gazdasági előnyökön ki-

vül a központi hatalmak győzelmébe vetett hitben kereshető.

A háboru elején az alábbi politikai csoportosulások tapinthatók ki:

1. A Monarchiát feltétlenül támogató konzervatív katolikusok és a csehországi németek.

2. Az ócseh, az ifju-cseh, valamint az agrárpárt politikusai, akik nem bíztak az antant győzelmében, s nem számítottak arra sem, hogy antant-győzelem esetén a Monarchia felosztására is sor kerülhet. E képviselők szerint "a reálpolitika" változatlanul a föderációs törekvés folytatása. A nemzeti kérdésben ide sorolható a Csehszláv Szociáldemokrata Párt is.

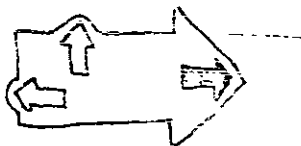
3. Az osztrákokkal szakítókat két részre oszthatjuk:

a./ Kramař és köre - a korábbi pánszláv irányzatra támaszkodva - a cári Oroszország vezetésével létrehozandó nagy szláv birodalomra esküdött. Hozzájuk kapcsolódott néhány szlovák politikus is.

b./ Masaryk pártja és az államjogi radikálisok a nyugati antant hatalmakra kívántak támaszkodni.

MASARYK EMIGRÁCIÓBAN - ÚJ EURÓPA

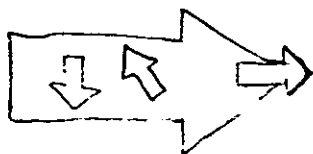
Elérkezett Masaryk nagy pillanata, 1914. A professzor humanizmusa nevében cselekedni akar. A háboru évei alatt - emigrációban - kifejti Ausztria-Magyarországra, a világháborúra, a cseh nemzetre és Európa újrendezésére vonatkozó nagyszabású koncepcióját, amelynek megvalósításában személyesen is részt

vállal.

1914 szeptemberében Masaryk és ujdonsült segítőtársa, barátja Edvárd Benes - a cseh történelemnek szimbolikussá vált nagy pillanatában - a napsütésben fürdő Prága fölött a Letná szelíd dombjain, a Belvedere palota közelében elhatározták a közös mű tervét. A 64 éves Masaryk és a 30 éves Benes harmonikus politikai kettőst alkotott. A közös mű, az akkor még fantasztikus terv, a Monarchia szétrobbantása és Csehszlovákia létrehozása volt. Mindketten meggyőződéses hívei a nyugati demokráciának, csodálói az angol és a francia civilizációnak. Benes inkább a franciának, Masaryk inkább az angolszásznak. Mindketten meggyőződéses ellenfelei a feudalizmusnak, a porosz militarizmusnak, az abszolutizmusnak, és a közép-európai teokratizmusoknak; - s természetesen cseh nacionalisták, akik életük fájdalmas élményeként hordozták nemzetük alárendelt helyzetét az Osztrák-Magyar Monarchiában.

Masaryk az első világháború alatt kialakított koncepcióját legátfogóbban "Az új Európa" című művében fejtette ki. A világháborút nem germánok és szlávok összecsapásának tekintette, mint sok szláv politikus, azonban a pángermanizmust, a német imperializmus terjeszkedését a legfontosabb mozgatóerők közé sorolta. Béccsel való teljes szakitását nem csak azal indokolta, hogy Ausztria-Magyarország a német imperializmus feltétlen kiszolgálója, s a Német Császárság előőrse a Balkánon, hanem a demokratikus fejlődés kilátástalansága miatt is.

Körner osztrák politikussal folytatott nevezetes párbeszéde során felvetette a kérdést:

- Képes lesz-e Bécs - ha győz - a szükséges reformra?

A válasz:

- Nem. A győzelem megerősíti a régi rezsimet. Győzelmes háboru után a katonaság fog dönteni, és az centralizálni és germanizálni fog.

"Az új Európá"-ban kifejti, hogy a nyugati antanthatalmak köztársasági és demokratikus államok, amelyek a kormányok jogát a nép akaratából vezetik le. A központi hatalmak viszont monarchikus és militarista államok. "Ez a monarchizmus lényegénél fogva középkori, teokratikus." - írta.

E tételhez kapcsolta elméletét a kis államok létjogosultságáról, s Európa újrendezéséről. Herder nyomán a nemzetek jogát a humanitás elvéből vezette le. Alaptétele: "Napjainkban a humanitás eszméje, mint nemzeti ideál nyilatkozik meg." Ugy érezte, népét csak a demokrácia győzelme szabadithatja fel, tehát a társadalmi erkölcs diadala és népének felszabadítása egyet jelent. A cseh emigráció feladata volt a vezető nyugati politikusok tudatába szuggerálni a Monarchia fenntarthatatlanságát. Masaryk most is "népszerűtlen igazságot" hirdetett, s csak hosszú küzdelemben tudta elfogadtatni álláspontját a nyugati vezetőkkel, hiszen Wilson 1918 januárjában még a Monarchia föderatív demokratizált változatának fenntartását javasolta. Az angolszászok féltek az országcskák balkanizálódásától, és

a Monarchiát ennél életképesebbnek tartották. /A kis államokat a marxisták nagyobb része sem tartotta perspektívának./ Masaryk előadásokban, memorandumokban fejtette ki, hogy Finnországtól Görögorszáig Közép-Kelet-Európa a kis népek zónája. Okfejtésének egyik vezérfonala a kis államok létjogosultságának alátámasztása. Elméletét igyekezett olyan átfogó európai koncepció keretébe ágyazni, amely teljes mértékben megfelelt az antanthatalmak érdekeinek. A közép-kelet-európai kis nemzetek legnagyobb külpolitikai problémáját a németek keleti irányú előretörésében jelölte meg, s úgy gondolta, hogy a megalkuló nemzeti államok közös érdeke lesz ennek ellensúlyozása.

MASARYK ÉRVEI

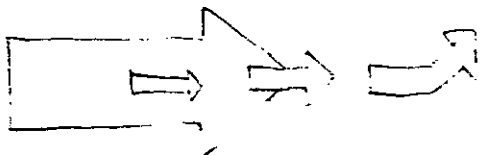
"A kis nemzetek tagjainak együttműködése intenzív, míg a nagyé extenzív." A két típust a kisgazdához és a nagybirtokoshoz hasonlítja. Szerinte a kis nemzetekben lévő összetartó erő serkentőleg hat a fejlődésre. Továbbá: a kis államok függetlensége nem ellenkezik a fejlődés irányával, amely az államközi és a nemzetközi /pl. gazdasági!/ kapcsolatok mind szorosabbá tétele felé halad. Azt vallja, hogy a nemzetek igazi föderációjáról csak akkor lehet szó, ha majd a népek maguk fognak szabadon és önszántukból egyesülni. Errefelé tart Európa fejlődése, azonban "szabadság nélkül nincs föderáció".

Masaryk nem hirdetett szeparatizmust és nemzeti elkülönülést. Gondolataiban a cseh klasszikusok elképzeléseit fedezhet-

jük föl. Masaryk újraértékeli és kiteljesíti Kollár eszméjét a kölcsönösségről, és Palacky elgondolását a világ centralizálásáról. Kollár elképzeléseit felidézve fejti ki álláspontját: "Kollár, Herder tanítványa a valódi emberség és a felvilágosodás szellemében fogalmazta meg a szláv kölcsönösség programját: szlávoknak és embernek lenni egyet jelent. A szláv politikai ideálok a tiszta demokrácia eszményképei voltak, s ezek jórészt a mitikus ősidőkben és egyes szláv nemzetek hagyományában gyökereztek. /'galambszeléd nép' stb./ Kollár azt várta, hogy a sajátos és magasabbrendű szláv kultúra megváltja majd a nyugati nemzeteket, a népek és az emberiség vezetését a szlávok fogják átvenni, s ők lépnek a dekadenciába süllyedő és a történelem színpadáról lelépő nyugati nemzetek helyébe."^x Szkeptikusan kezeli az egyoldalú és kizárólagosságra törekvő elméleteket, így a nyugati kulturát sem fogadja el kritikátlanul. Masaryk beépíti a saját európai horizontu szemléletébe Kollár gondolatait: "A nemzetek kulturájának mélyebb ismerete és kulturális fejlődésünk filozófiai kritikája minket arra a kulturszintézisre vezet, amely nemcsak a szláv népek, hanem minden nemzet együttműködésén alapul... Történelmi és földrajzi fekvésünk egyenesen ezt a szintézist követeli tőlünk... Az európaiság nem ellenkezik a Kollár-féle kölcsönösségi teória egészséges magjával, ellenkezőleg, kiegészíti és tovább-

^x-gal jelölt idézetek saját fordításaim /B. T./

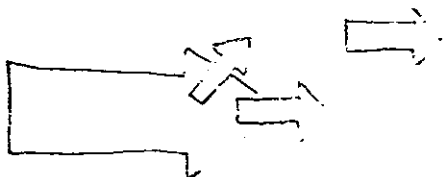
fejlesztzi azt, csupán a romantikus messianizmust és a sovínizmust zárja ki."*

Visszatérve a kis nemzetek létjogosultságához, a harmadik tipikus masaryki érv így hangzik: "A kis nemzetek és a kis államok problémája ugyanaz, mint az ún. 'kis ember'-é: arról van szó, hogy az emberi érték, az ember egyéni valója, tekintet nélkül az anyagi mennyiségekre, teljes figyelembe vétessék. Ez az értelem és a magja annak a nagy humanisztikus mozgalomnak, amely az új időt jellemzi, és a szocializmusban, a demokráciában és a nacionalizmusban manifesztálódik." /Talán nem túlzás összefüggést felfedezni a masaryki "kis ember" eszméje és az első köztársaság átlagemberének képviselői glóriája között. Ami azonban itt nagy lélegzetű humanista gondolat, az ott, tökéletlen gyakorlat./

Masaryk tételeinek felállítására kimondta a történelmi tanulságot: "... a fejlődés kedvez a kicsi és a még kisebb államok keletkezésének."

A DEMOKRÁCIA ÉLETFORMA

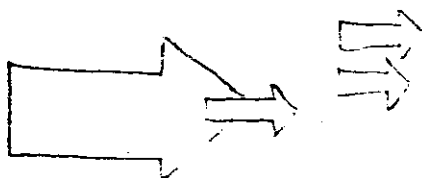
Masaryk koncepciójában a legszélesebben értelmezett demokrácia eszményével fonódik össze a nemzeti kérdés megoldása. A demokratikus politikai mozgalom erkölcsi alapja a humanitás, amely a nemzeti ideológiánál általánosabb eszmérendszer. Masaryk értelmezése szerint Közép-Kelet-Európa történelmi korszakváltás színtere, aminek során a technikus jellegű tár-

sadalmi berendezkedés fokozatosan átadja helyét a demokratikus formáknak. Ennek kezdeti lépése a nemzeti államok megteremtése. A demokratizálási folyamat nyomán a megszületett köztársaságok a sokoldalú közeledés új alapelveit teremthetik meg.

Masaryk a kialakult államok belső életét is demokratikus elvek alapján képzei el. Szerinte a demokrácia a világ egyetlen pontján sem valósult meg következetesen, a nyugati államok csak kísérleteztek vele. Az igazi demokrácia a politikai szféránál általánosabb gazdasági és szociális jellegű követelmény. A gazdasági élet néhány területén kifejezetten kívánatosnak tartja a szocializálást, több termelési ágazatban fokozatos társadalmasítást képzel el, de a közérdek által ellenőrzött vállalkozás szabadságához szigorúan ragaszkodik.

A demokrácia állandó törekvés a lakosság politikai és általános nevelésére. A nevelés nagy mértékben önnevelés, próbaköve a nyilvánosság, amely elősegíti a köz- és magánélet erkölcsi megújulását. A társadalom életének szabályozásában a sajtónak különleges szerepet tulajdonít, kiemeli, hogy "... a kritika a demokratikus politika előfeltétele és módszere." Elképzeléseinek ideális alanya a gondolkodva cselekvő ember, aki képzelőereje segítségével túllép önmagán, s az elavult szokások láncaitól megszabadul. Az ilyen típusú kreatív magatartás sem nyújthat szerény eredményeknél többet, mégis más választásra lehetőség. A társadalmi haladás legkedvezőbb formája az evolúció, bár a korábbi forradalmak többségét szükségesnek és er-

negyvenöt

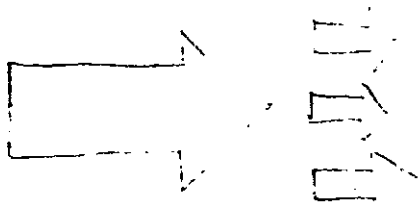
kölcsösnek ismeri el. A társadalmak evolúciós mozgása viszonylag zökkenőmentes fejlődést előlegez, ekkor a társadalmi robbanásokat, a szélsőséges kicsapongásokat a demokratikus életforma ellenőrző mechanizmusa kiküszöböli.

CSEHSZLOVÁKIA MEGTEREMTÉSE

A köztársaság születésének bonyolult politikatörténetéből csupán a cseh emigrációval kapcsolatos néhány kérdésre térnek ki.

1918 elején az antant vezetői, Lloyd George, Clemenceau, s Wilson nem tekintették háborus célnak Ausztria-Magyarország feldarabolását, viszont önkormányzatot követeltek a nemzetiségeknek. A cseh emigrációnak komoly diplomáciai erőfeszítésébe került a felfogás megváltoztatása. Hosszu küzdelem után írhatta le Masaryk: "Mi adtuk a szövetségeseknek a politikai programot."

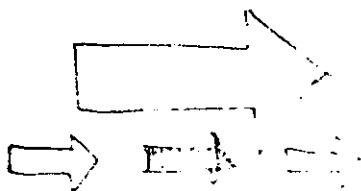
Ezt a kérdést, a cseh bölcselővel szimpatizáló és több szempontból rokonítható felelős magyar politikus, Jászi Oszkár így látta: "Wilson elnök politikájára, ezen politika irányelveire, sőt részleteire senkinek nem volt akkora befolyása, mint Masaryk elnöknek." Az érdekelt memoárjában így valí erről: "Wilson elnökkel teljesen tárgyilagos kapcsolatban álltam, akciónk idején mindvégig biztam ügyünk igazában és érveim súlyában. Akkor is hittem, s a mai napig is hiszem, hogy tisztességes és művelt emberek érveik súlyával segítségével megérttethetik

magukat, s meggyőzhetik egymást. Wilson elnökkel szembeni szóbeli vitáimban, emlékirataimban és jegyzékeimben kizárólag érveimre és a gondosan megállapított tények erejére támaszkodtam. Emellett kiáltványaihoz és irodalmi munkáihoz igazítottam érveimet ... beszédeit figyelemmel olvastam, s részletesen idézhettem azokból érveim támogatására."^x

A diplomáciai háboruban Beneš a francia sovinizmust lovagolta meg. Többek között kiharcolta a Cseh Nemzeti Tanács, majd az ideiglenes kormány hadviselő félként való elismerését. Benes kitartóan ostromolta beadványival a békekonferenciát, s nem riadt vissza hamisítástól és intrikáktól sem. Jellemző, hogy a béketárgyalásokra érkező autonómista szlovák vezetőket a francia rendőrséggel toloncoltatta haza. A szlovák kérdés az emigrációnak egyébként is kritikus pontja maradt. Masaryk a szlovákokat is cseheknek tekintette egészen az 1918-as pittsburgi egyezményig, amikor a szlovákok amerikai képviselőivel autonóm Szlovákiában egyezett meg. Utóbb a csehszlovák nemzetgyűlés érvénytelenítette ezt a megállapodást, s ezáltal felidézte a szlovák szeparatizmus veszélyét.

A cseh emigráció azt az érvelést postázta a francia sovinizmus címére, hogy a Monarchia - fennmaradása esetén - mindig támasza lesz Németországnak. Mikor azonban IV. Károly kormánya különbékére hajlott, Masaryk is nyakatekerten érvelt: a Monarchia azért érett meg a szétzúzásra, mert velejéig becsutellen, hiszen el akarja hagyni szövetségését, Németországot...

Természetesen a Monarchia bukása nem a cseh emigráció büne, vagy érdeme, hiszen az önmagát túlélte birodalom amúgy is összeomlott volna a szociális forradalom és a nemzeti mozgalmak csapása alatt. A cseh emigráció tevékenysége egy ok a sok közül - s nem is a legfontosabb. Természetes és logikus akciójuk hiányában legfeljebb más formában szűnt volna meg a sokszázéves birodalom.

MASARYK ESZMÉI ÉS A POLITIKAI GYAKORLAT

"... senki Masaryknál alaposabban nem rajzolta meg előre az első világháború után kialakított Európa képét, senki nem dolgozott ki erre vonatkozólag tudományosabb igényű, politikai, történelmi, gazdasági érvekkel alátámasztott és egységesebb koncepciót ..." - írja Kővágó László. A párizskörnyéki békékben Masaryk elképzelésének fő vonulata megvalósult, azonban az eltérő részletek a további fejlődés során lényegesnek bizonyultak. A nemzeti, nemzetiségi kérdés feszültségei megakadályozták a népek együttműködésének fejlődését egy majdani föderáció irányába.

Masaryk politikai koncepciójának bírálatát módszertanilag két nézőpontból tartom helyesnek. Az első kérdéscsoport a program belső ellentmondásait és ezzel összefüggésben realitását kutatná, a másik fénycsóva pedig az elmélet és a gyakorlat ugyancsak kényes összefüggésére esne.

Az Európa újrendezésére vonatkozó masaryki tervnek két-

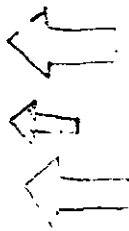
ségtelenül a leggyengébb pontjai a következők:

1. A kialakult kis államok nem voltak, de nem is nagyon lehettek egységesek, mivel kevés közös érdekük volt. /Pl. Finnországnak és Görögországnak szinte semmi./ A három szláv állam, Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia közös blokkja sem valósult meg, mivel érdekeik ütköztek. A kisantant csak Magyarország ellenében alkotott szövetséget, hiszen Hitler hatalomrajutása után Csehszlovákia környezetétől elszigetelődött.

2. A kis népek gyengeségük miatt nem tölthettek be védőgát szerepet a német expanzióval szemben. A nyugati hatalmak veszélyhelyzetben nem nyújtottak megfelelő segítséget, sőt, ütközőállamoknak tekintették őket. Nem egy szilárd polgári Oroszország lett keleti hátterük - mint Masaryk tervezte -, s ez mindvégig a bizonytalanságot erősítette a kis államok politikusaiban.

3. Masaryk nem vette figyelembe a nemzeti burzsoáziák mohóságát. Az igazságtalan béke új ellentéteket teremtett, Magyarország ezért sem tagozódott bele a németellenes láncba. Lengyelország és Csehszlovákia között mindvégig hideg maradt a viszony.

4. Attól a polgárságtól várta a kulturszintézist, amely Csehországon kívül gyöngye, s néhol jelentéktelen. A történelmileg és földrajzilag állítólag erre predestinált cseh polgárság pedig a kis államok gazdasági elkülönülését sem tudta megszüntetni. Ezek végső oka a nacionalizmus, a bekalkulálat-

lan nacionalizmusok.

5. Az új nemzeti államok berendezkedése Csehszlovákia kivételével távol esett a polgári demokrácia eszményétől, s ez ütközött a masaryki perspektíva megvalósulásának esélyeivel.

6. Nem utolsó sorban: az idős cseh bölcselő nem akarta figyelembe venni a forradalmi munkásmozgalom megerősödését és a megjelenő új szocialista alternatívákat. Mivel a bolsevizmussal szemben következetesen elzárkózott, így a társadalmi valóságnak egy dinamikus formáját rekesztette ki gondolataiból, - ezzel is sebezhetőbbé tette elméletét.

Hogyan váltak politikai gyakorlattá Masaryk eszméi?

A csehszlovák állam megteremtése, határainak megvonása és egész berendezkedése megmutatta, hogy van a masaryki eszméknek határozott nacionalista vonása is, másrészt kiderült, hogy az elnök humanizmusa nem érvényesülhetett maradéktalanul a politikai döntésekben, mivel ezeket befolyásolta a cseh polgárság önös érdeke. Masaryk nacionalista elfogultságára is lehet példákat hozni, de inkább egy elvi ellentmondásra hívnám fel a figyelmet, amely a határok megvonásakor érvényesült. A cseh emigráció az etnikai együvértartozás címén igényelte Magyarországot szlováklakta részeit, viszont a csehországi német területeket /3 200 000 német élt itt/ az egymásrataltság és Szent Vencel koronájának történelmi jogán követelte. A magyarlakta területekre azonban már sem etnikai, sem történelmi jogcímen, hanem pusztán gazdaságpolitikai és stratégiai célszerűség

alajján tartottak igényt. Az önrendelkezési jog érvényesítésére nem került sor.

Masaryk a humanizmust megkísérelte összeegyeztetni a saját, de főleg osztálya nacionalizmusával. A határok megvonásával a relativ igazságosságot hirdette, de ezt a nehezen megvalósítható elvet a gyakorlatban nem alkalmazták. Felvetette, hogy a térség konszolidációja esetén határkorrekciók is elképzelhetők, azonban ezt a kijelentését - a korszak viszonyainak ismeretében - csak elméleti teljesítményként értékelhetjük. Masaryk a Népszövetségben szorgalmazójává vált az un. kisebbségvédelemnek. A kisebbségvédelem rendszere nem működött tökéletesen. Nem történhetett volna meg olyan diszkrimináció, mint például a szlovákiai földosztás esete, amikor a tulnyomórészt magyarlakta területeken a kiosztott földnek csak 1/5-ét kapták magyar nemzetiségűek. A cseh polgárság önzése a szlovák testvérnemzetet sem kímélte. Autonómiáról szó sem lehetett, népszámláláskor nem különböztettek meg cseheket és szlovákokat. Szlovákiát gazdaságilag kihasználták, piacnak tekintették, sőt még gyárak leszerelésére is sor került.

Az államalakulás és a hatalom strukturájának ellentmondásait a legnagyobb visszhangot kiváltva Emánuel Rádl prágai professzor, a rendszer belső kritikusa fogalmazta meg. Az ország stabilitásának biztosítását a nemzeti, nemzetiségi kérdés tartós megoldásában, elsősorban a német lakossággal való megegyezésben látta. Kifejtette, hogy a nemzetiségi jog szükségképpen

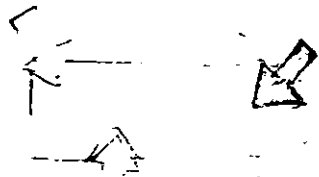
kollektív jog. Masaryk egykori tanítványa az elnököt is bírálta, mivel az ingadozott a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldásában. Szerinte Masaryk nem tudott egyértelműen választani a többségtéória és a szerződéselmélet között. Herderi humanitáselméletével a többségi hegemoniát csupán enyhíteni, "megnemesíteni" próbálta, viszont az államot "nemzeti jelleg" kifejezőjévé kívánta tenni, ami azonban lehetetlen egy soknemzetiségű államban.

Rádl professzorral ebben egyetértve azt is el kell mondanunk, hogy Masaryk 17 éves elnöksége alatt állandóan kereste a nemzeti megbékélés lehetőségeit, személyes akcióival feledtetni akarta a politikai gyakorlat egyoldalúságait. A parlament által nyolcvanadik születésnapjára megszavazott pénzüsszegeből 1 000 000 koronát juttatott egy Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság, népszerű nevén a Masaryk-akadémia megalapítására.

Személye nagysága előtt a harmincas évek legjelentősebb magyar marxista folyóirata, a kolozsvári Korunk is tisztelgett, amikor 1937-ben bekövetkezett halálakor ezekkel a szavakkal méltatta: "Elvei és emberi magatartása szerint ő lett a megértés s megismerés utörője... Igaz ember és igaz nevelő volt, a Duna-tájon nem fogják őt elfelejteni."

MASARYK ÉRTÉKELÉSE A SZOCIALISTA FORDULAT UTÁN

A cseh nemzeti ideológia módosulása a két világháború kö-

zött, a német fasiszta megszállás, majd a felszabadulás után számos tanulságot szolgáltat. A Masaryk-értékelés történetének folyamatából itt csak két, igen jellemző pontot ragadok ki, jelezve mintegy a kérdés aktualitását.

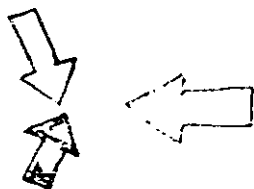
Az un. "személyi kultusz évei"-ben íródott értékelések sajátossága, hogy bennük a történelmi materializmusra épülő világnézet történelmietlenül - tehát önmagát cáfolva - értékelte és utasította el Masarykot. 1954-ben magyarul is megjelent egy kötet az alábbi címen: Okmányok T.G.Masaryk nép- és nemzetellenes tevékenységéről. Az előszó szerint ez a könyv "... végérvényesen eloszlatja a hazug burzsoá legendákat, valamint azokat a naiv illuziókat, melyek T.G.Masarykot oly szinten tüntették fel, mint egy 'pártok felett álló bölcsészt és államférfit', mint 'a nemzet felszabadítóját', mint a 'munkás-ság és a dolgozó nép barátját'. Az okmányok éppen ellenkezőleg rábizonyítják Masarykra, hogy az amerikai, angol és francia imperializmus tudatos kiszolgálója volt, bebizonyítják a néphez és nemzethez való kozmopolita és kapitalista-kufár viszonyát, leleplezik őt, mint a nagytőke vezető exponensét, mint a müncheni szerződés előtti köztársaság kizsákmányoló és fasiszta erőinek fejt, mint háborus uszítót és mint a szovjetellenes és kommunistaellenes hadjáratok szervezőjét."

Egy megváltozott történelmi helyzetben, a hatvanas évek közepén megnőtt az érdeklődés Masaryk személye és művei iránt. A korszak viszonyaira rendkívül jellemző Milan Machovec Masaryk-könyve, amely több kiadásban fogyott el.

A könyv bevezető tanulmányában nyomon követhető, amint e korszak vezető cseh értelmisége - a demokráciáról és a cseh nemzet feladatáról elmélkedve - aktualizálni tudja Masaryk számos gondolatát. Az 1966-69-es reformperiódus ideológiájában benne foglaltatik a masaryki tradíciónak néhány általános érvényű eszméje is.

Masaryk nem kizárólag politikus a cseh értelmiség szemében, hanem maradandó intellektuális értékeket létrehozó teljes ember, aki politikus, filozófus és tudós egy személyben. A hatvanas évek második felében többen hangsúlyozták, hogy Masaryk a válság politikusa és filozófusa. Az értelmezésekben ez a legjellemzőbb újdonság, nem a közvetlenül politikai eszme-futtató-sok. Machovec is elfogadja ezt a jellemzést, mivel Masaryknak arra irányuló igyekezetét látja benne, hogy mindent a maga teljességében kell látni és vizsgálni. A válság szükséges, a válságban mindig több oldalról mutatkozik meg a valóság.

"A modern ember válsága általános, az egész ember, az egész szellemi élet válsága ez; felülvizsgálásra szorul az egész modern élet, minden intézmény, a világról, s az életről kialakított vélemény. Az egész modern kulturát áthatja a belső szét-hullás, az ember életének kettészakadása, a társadalom felbomlása, az általános szellemi anarchia, a jelen és múlt összetűzése..." Machovec könyvének egyik recenzense szerint "A szüntelenül újat kereső, a minden rosszat és maradiságot bíráló, a lázító és provokáló Masaryk azzal, hogy egész életében programszerűen az ember problémáira irányította a figyelmet, az emberre vonatkoztatott mindent, s leggyakrabban használt fogalmai: az erkölcs, a humanitás, a demokrácia voltak, mintegy megelőzte napjaink egzisztencialista és antropológiailag orientálódó marxista filozófusait."

Masaryk hagyatéka tehát /Machovec szavaival/ "Modernnek lenni annyit jelent, mint radikálisnak lenni, de nemcsak politikailag, hanem erkölcsileg is; amíg ilyen értelemben nem leszünk radikálisok, addig a mi politikai radikalizmusunk egy fabatkát sem ér."

TÁJÉKOZTATÓ BIBLIOGRÁFIA

I. Masaryk művei magyar nyelven

- Az új Európa. A szláv álláspont Košice 1923 Globus
A humanitás eszményképei Košice 1923 Globus
Szlávok a háboru után. A bolsevizmusról Košice 1923 Globus
A világforradalom. Emlékek, gondolatok 1914-1918 Praha
1928 Orbis
A "magyar Masaryk" kötetei: 1. A modern ember és a vallás,
2. Erkölcsi problémák, 3. Politikai gondolatok, 4. A
nemzetiségi kérdés, 5. Az antiszemitizmus Bratislava
1935 Prager
Hogyan dolgozzunk? 1898-ban tartott előadások Ungvár 1936
Novina

II. Összefoglaló bibliográfiák

- B. Jakovenko: Die Bibliographie über T.G.Masaryk Bonn
1930
B. Jakovenko: La bibliographie de T.G.Masaryk Prague 1935

III. Masarykról magyar nyelven

- Ernst Rychnovsky: Masaryk Prága 1930 Rimstein
Karel Čapek: Beszélgetések Masaryk Garrigue Tamással
1. Ifjúkor Munkács 1933 Novina, 2. Élet és munka Mun-
kács 1935 Novina, 3. Gondokodás és élet Uzshorod 1937
Novina

Kővágó László: Jegyzetek T.G.Masaryk Európa újjászervezési
tervéről. In: Tanulmányok Kelet-Európa történetéből II.
kötet, szerk. Perényi József Bp. 1972 ELTE Kelet-Európai
Történeti Tanszék

Josef Král: Masaryk, a szociológus Korunk 1937

Mészáros László: Masaryk hagyatéka Irodalmi Szemle 1969/1

IV. A legújabb cseh szakirodalomból

Zdenek Klárník: Habsburg, Masaryk, či Šmeral? Praha 1968
Nakl. Svoboda

Milan Machovec: Masaryk Praha 1968 Melantrich

J.B.Kozák: T.G.Masaryk a vznik Woshingtonské deklarace u
rijnu 1918 /1916-18/ Praha 1968 Melantrich